

МІЙ УЧИТЕЛЬ І НАСТАВНИК: СПОГАДИ ПРО ПРОФЕСОРА РОМАНА ГРОМ'ЯКА

Доля дарувала мені зустріч із професором Р. Гром'яком – непересічною особистістю для того, щоб по-справжньому зрозуміти таїну слова... Розповісти про наші стосунки – справа честі і моєї вдячності за наукове наставництво.

На початку 1990-х років створення осередків Товариства української мови імені Т. Шевченка набуло масового характеру. Повноважним представником цієї громадської організації був Роман Гром'як, тодішній очільник обласної філії. Саме йому доручили провести установчі збори в Кременці. Після засідання беру на себе сміливість запросити шанованого всіма професора й громадського діяча Романа Теодоровича Гром'яка на каву у своє скромне помешкання. Відразу поспішаю показати свої численні матеріали з літературного краєзнавства, а особливо зібрані з усіх усюд рідкісні видання 1960-х років Харчукової “Волині”.

Із захопленням розповідаю про поїздки на батьківщину до матері незабутнього Бориса Харчука, у село Лози на Збаражчині. Професор внутрішньо відчув близькість наших намірів – зробити спробу повернути чесне ім'я Б. Харчука українській літературі через ґрунтовне наукове дослідження. Його порада була слушною – час братися за дисертацію. Тож не взяти до уваги пораду “людини, яка вміла вислухати і мала право повчити, засіяти в серце сподівання, подати руку” [2], було б великим гріхом.

Кременець у житті та науковій діяльності Р. Гром'яка займав неабияке місце. По-перше, це був полікультурний осередок, у якому акумулювалися творчі набутки дослідників українсько-польського літературного пограниччя, по-друге, причетність до древнього волинського міста двох прозаїків Б. Харчука та У. Самчука змушувала пильніше заглибитися до витоків їхніх художніх світів. Тим паче що спонукали до наукових пошуків і приятельські стосунки з Б. Харчуком. Про це Роман Теодорович не раз згадував у своїх статтях та виступах на конференціях у Кременці. Серед польських літературознавців у нього склалися приятельські стосунки із професором Варшавського університету Едвардом Касперським. Перебуваючи на початку 1990-х років у Тернопільському педагогічному інституті імені Володимира Гнатюка, польський гість вирішив навідатись на батьківщину Юліуша Словацького, щоб уклонитися рідним пенатам поета.

Згодом ми із дружиною щиро зустрічали у своєму помешканні здорових чоловіків у святкових краватках (навіть на лацкані піджака Р. Гром'яка виблискував значок “Депутат Верховної Ради СРСР”), а це додавало нам, господарям, зайве хвилювання: бачите, он яких поважних гостей маємо. На порозі квартири син Роман, як і годиться дитині, очікує гостинців. Вони не забарилися: із дипломата виймає червону цукеркову коробку із золотою стрічкою варшавський гість. За

традицією, просимо шановних науковців до столу. Ініціативу пригостання бере на себе дружина та люб'язно частує їх національними стравами. Упродовж гостини спілкуємося на всілякі теми, але про літературу – найбільше. Спливає короткий обід, і ми проводжаємо професорів. Уже на подвір'ї, біля легківки, професор Гром'як пропонує таки братися за написання кандидатської дисертації про Б. Харчука й обіцяє свою опіку як наукового керівника. Це рішення тоді було не спонтанним, а цілком усвідомленим: довголітні стосунки з Харчуком давали підстави для майбутніх наукових пошуків.

Замкову гору – перлину Волинського краю – прагне відвідати кожен гість Кременця. Професори погоджуються, і ми їдемо містом (кермує сам Роман Теодорович). Невдовзі опиняємося біля підніжжя Замкової гори, яка зустрічає нас лагідним вітерцем. Беру на себе роль екскурсовода: розповідаю про історичну минувшину непокірної кременецької твердині. Роман Теодорович уносить деякі корективи в мої екскурси, а це для польського науковця вельми цікаво й інтригуюче. Відкорковуємо пляшку “Шампанського”. Під передзвін бокалів звучать слова приязні та надії на наступні зустрічі.

А в мене з тієї хвилини єдине бажання – вишукати все про Харчука. Тому і вступаю згодом до аспірантури Тернопільського педагогічного інституту імені В. Гнатюка. Усі чотири роки навчання стали для мене доброю літературознавчою школою під керівництвом професора Гром'яка, який саме тоді обіймав посаду представника Президента України в Тернопільській області. Для аспіранта, який прагнув зустрічі з науковим керівником (а був він завжди тактовним і толерантним), консультації відбувалися, як правило, у салоні службової легківки, а в останній рік – на кафедрі теорії літератури та компаративістики, яку Роман Теодорович знову очолив. Як скрупульозно професор Р. Гром'як працював над рукописом моєї дисертації, засвідчує цей лист:

Олеже! Повертаю п. Гаврилом Чернихівським I розділ: для осмислення, доопрацювання і передруку.

Як бачиш я його читав, прагнучи “причісувати”. Чи може бути в такому вигляді? – Звичайно.

Ти аналізуєш твори тільки через призму образів-персонажів, які виражають авторську концепцію. Забуваєш, що весь виклад повинен “стріляти” в задум: в еволюцію мислення письменника. А виклад першого розділу, що називається “Епос: жанри, конфлікти, характери, поетика, стиль” повинен стріляти в усі ті моменти.

Дело речі, треба буде подумати про порядок їх розташування, щоб усе вийшло послідовно.

Треба обов'язково дописати підсумок-висновок до першого розділу, в якому дати відповіді на поставлену в назві розділу проблему: які конфлікти розв'язував Харчук, як освоював і по-своєму трансформовав такі жанри – повість, оповідання, новелу.

У ранній період творчості, як і потім, він писав одночасно малі жанри і роман. Це цікава річ (десь ти про це мимохідь згадав). Що не “лізе” в роман, то виявляється в оповіданнях і повістях. Б. М. [ідеться про Харчука – О. В.] завжди скаржився: сів писати роман – не йде, написалася “повістина”.

Треба в кінці розділу, як і на кінець дисертації, подати навіть статистику: скільки повістей, оповідань і новел, крім “Волині”, написано в перший період творчості. Як їх за тематикою, проблематикою, конфліктами тощо можна погрупувати. До кого з побратимів-літераторів він тяжів, кому протистояв і т. ін.

Піднімися над Харчуковими текстами (у тебе ж тема: Харчукова творчість у контексті), все це має бодай словом-двома прохоплюватися протягом викладу.

Висновок до першого розділу на 3-5 сторінки передаси, щоб ми погодили до передруку.

Успіхів у шліфуванні!

3.03.96 р.

Р. Гром'як

Звичайно, після такого фахового аналізу нічого іншого не залишалось, як по-новому перечитувати всі тексти та “дочісувати” канву дисертації в руслі вимог і порад професора. Що з того вийшло – засвідчує вже другий лист із Тернополя від наукового керівника:

Олег Васильович! Прочитав другий і третій розділи. Йде далі все краще. Здається, що порівняльна характеристика двох редакцій “Волині” написана іншою рукою. Добре й густо.

Третій розділ варто розбити на два параграфи. Загальна назва може бути “Еволюція художнього мислення Бориса Харчука третього періоду його творчості: 1.1 Трансформація художнього світу в другій редакції тетралогії “Волинь”.

Над другим треба ще подумати. Його виділити треба конче, але того матеріалу, який ти подаєш після “Волині”, замало. Зрештою, залишаються поза увагою повісті “Двоє”, “Млиновеччина”, “Палагна”, “Панкрац і Юдка”, “Соломонія”, “Вишневі ночі”. Чому немає жодного слова про “Майдан” і “Кревняки”? Це я пишу, не читавши “Висновків”. Берусь до них.

Висновки короткі і неповні: радикально переробити!

Очевидно, підсумовуючи кожний розділ, докладного говорити про особливості кожного з трьох періодів: три періоди творчості – три розділи дисертації. Одні твори докладно аналізуються, інші згадуються за типологічним методом (береться до уваги тема, образи, хронотоп).

Як бачимо, у процесі написання другого й третього розділів не скористатися слухними зауваженнями та роздумами (це слово дуже любляв Роман Теодорович) наукового керівника – означало б звести нанівець парадигму художньої обсервації Харчукової епіки. Тож, значно розширивши кут зору на величезний материк прозового доробку, стало можливим простежити джерела та еволюцію творчого мислення митця, його соціальну проникливість та прозірливість, філософську глибину, самобутність потужного силового поля Харчукового епосу. Співучасть наукового керівника на всіх етапах роботи над дисертацією обов’язкова не тільки з огляду на виконання ним певних зобов’язань. Поважний науковець, а саме таким був професор Гром’як, добивався чіткості та лаконічності будь-якого тлумачення, не вдаючись зайвий раз до надмірної термінологізації. Сказати, що автореферат нашої дисертації за першим разом пройшов крізь сито наукового керівника без “полови”, було б справжнісіньким лукавством. Тільки після третього читання Роман Теодорович “дав згоду” на друк автореферату.

У моєму архіві зберігається витяг із протоколу №8 спільного засідання кафедр української літератури та теорії порівняльного літературознавства Тернопільського державного педагогічного інституту від 20 червня 1996 р., на якому йшлося про рекомендацію до захисту моєї дисертації. В обговоренні брали участь В. Махно, П. Сорока, Л. Вашків та Р. Гром’як.

Буде доречним знову процитувати його виступ як зразок вираженого й толерантного аналізу, що засвідчував глибоку обізнаність ученого із творчим набутокм Б. Харчука та вміння професора Гром’яка його інтерпретувати:

Запропонована робота є найповнішим дослідженням літературної творчості прозаїка Б. Харчука, дозволяє під новим кутом зору оглянути другу редакцію роману-тетралогії “Волинь”. Автору роботи вдалося проникнути в психологію художньої творчості прозаїка, але вписати письменника в контекст було не просто. Час примусив дивитись правді в очі. Що ж відбулось з Б. Харчуком? П’ять років вилучення з літератури. Використано дві брошури, які в очах світової громадськості понизили національно-визвольний рух. Дисертація писалася і задумувалася як літературний портрет. Проблеми обличчя не заглянцювали, а представили його за традицією. Харчук у другій редакції тетралогії “Волинь” не позбувся до кінця принизливих елементів. Він відпрацьовував рукопис досить

ретельно. Однак нищівна рецензія на четвертий том “Волині” в “Советском писателе” робить з нього заядлого націоналіста. У Харчука був свій вертеп. Те, що він говорив і писав, мало певне розходження... триада повістей про материнство (“Коляда”, “Онук”, “Світова верба”) засвідчила прорив до раніше забороненої теми, явила досконале художнє письмо. В останньому прижиттєвому творі “Мертвий час” немає апологетики. Це його реалістична тенденція. Він справді прихований патетик. Одним із шляхів, яким проривався до читача, то була його параболічність (притчевість). Дуже високо цінував “Плаху” Ч. Айтматова та “Знак біди” В. Бикова і хотів щось подібне створити: символ руйнації роду і народу. Тяжів також до інакомовності. Хотів написати останній роман про долю західняка в умовах сталінського свавілля, але не судилось.

Кажуть, що кременчанам сам Бог велів писати та захищати дисертації, адже літературні пам’ятки минулих століть ваблять до себе науковців. Я вже не вперше припускаю, що історикові літератури треба “захворіти” письменником: якщо така “недуга” буде тяжкою, то успіх більш імовірний. Отже, аби достеменно вивчити всі перипетії непростого Харчукового життя в літературі, за порадою Гром’яка, довелося відвідати ряд архівів, записати низку спогадів, навіть відзняти відеофільм, зрештою організувати в педколеджі єдину в Україні світлицю – музей письменника. Варто віддати належне й науковому керівнику Р. Гром’яку, котрий, власне, через особисту дружбу з Б. Харчуком стимулював мене до пошуку істини. Тож у тому, що відбулося моє наукове зростання (захист дисертації 27 травня 1997 р. в Інституті літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка), полягає й велика заслуга наставника, світлої пам’яті блискучого літературознавця й публіциста Р. Гром’яка.

Окрема сторінка в наших стосунках – це тривалий пошук матеріалів із увічненням пам’яті Б. Харчука та У. Самчука. Жоден із ювілеїв цих двох волинських прозаїків не обходився без участі Романа Теодоровича (див.: [1]).

Ушанування пам’яті прозаїка У. Самчука засвідчують численні факти в нарисі-путівнику Гаврила Чернихівського “Тилявський літературно-меморіальний музей У. Самчука”: “Пригадую першу нараду керівників у Тилявській школі навесні 1992 року. Тодішній представник Президента у Тернопільській області Р. Гром’як запевнив нас, ініціаторів створення музею письменника в Тилявці, що коштів на цей музей область не пошкодує <...>

...Першими до новоствореного музейного закладу увійшли професори С. Пінчук та Р. Гром’як... Його запис був першим у день відкриття музею 27 вересня 1993 року: “Улас Самчук приїхав у Тилявку хлопчиком і тут змужнів духом. Ішов юнак навчатися, мабуть, не думаючи, що піде звідси у вічність... Сьогодні видатний український письменник повернувся у село Тилявку навіки... ожила епоха письменника. Тепер мусимо подбати про те, щоб сюди ішли люди, щоб збагачувалася і урізноманітнювалася експозиція... Слава землі Волинській, яка зродила соборного письменника!” [4]

На високому рівні було пошановано 90-ту та 95-ту річницю від дня народження У. Самчука. Усеукраїнський оргкомітет очолював професор Р. Гром’як, що свідчило про його високий авторитет як самчужознавця.

Уперше 27 березня 1995 р. древній Київ віншував У. Самчука. Любов до творчості письменника-земляка зібрало на це свято численних краян із Дерманя, Тилявки, Рівного, Кременця, Тернополя, Шумська. Чого тільки не перемовлено було в “рафіку” за якихось шість годин... Професор Гром’як, крім цікавого спілкування, дуже прагнув дочитати до кінця том славнозвісного роману “Ост” (“Втеча від себе”). Непомітно спливав час і золоті верхи куполи столичних соборів урочисто засяяли перед нашими очима. На ювілейному вечорі в Будинку вчителя особливо зворушливо промовляли М. Жулинський, І. Драч, С. Пінчук, Є. Шморгун, Р. Гром’як.

Як пристрасний ритор Р. Гром'як у доповіді “Феномен Уласа Самчука в українській культурі” акцентував на такій тезі: “Життєвий шлях Уласа Самчука, його літературна спадщина становлять дуже цікавий феномен у світовому українстві. З одного боку, цей феномен є результатом, функцією української історії і культури першої половини ХХ ст., а, з другого, – все виразніше виявляє характер націєтвірного чинника” [3, 66].

Із приємністю згадую участь Романа Гром'яка у відзначенні 90-річчя від дня народження вченого і громадсько-політичного діяча Романа Бжеського (1994), відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку в Кременці (1995), у вшануванні пам'яті геніальної Лесі Українки біля пам'ятника Дочці Прометея у Великих Бережцях.

А ще численні зустрічі на кафедрі, у колі родини – пані Марії та їхніх славних синів. Гріють серце й душу світлини та автографи-дарунки на Гром'якових книжках – як дотик до нашої багаторічної приятні.

І на останок. Чи відбувся б як літературний слідопит без допомоги Романа Теодоровича Гром'яка? Думаю, що таке запитання може поставити собі кожен, хто працював під орудою цього невтомного ратая на науковому полі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Василишин О.* Українське харчознавство упродовж другої половини ХХ століття і внесок у нього професора Романа Гром'яка // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Літ-ство: за ред. д. філолог. н. Ткачука М. П. – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – Вип. 33. – С. 54-62.
2. *Герман О.* Весняний промінь згас // Свобода. – 2014 р. – 1-7 трав.
3. *Гром'як Р.* Культура, політика, інтелігенція. Публіцистика. – Тернопіль, 1996. – 109 с.
4. *Чернихівський Г.* Тилявський літературно-меморіальний музей Уласа Самчука. Нарис-путівник. – Кременець, 2011. – С. 6-8.

Отримано 9 лютого 2017 р.

м. Кременець